

Д. Ю. Войцехівська

orcid.org/0000-0002-3848-4827

аспірантка кафедри історії держави і права

Національного університету «Одеська юридична академія»

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА У СФЕРІ РЕЛІГІЙНОЇ ОСВІТИ ПРЕДСТАВНИКІВ НАЦІОНАЛЬНИХ МЕНШИН ПІВДНЯ УКРАЇНИ У XVIII - НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Перед тим, як приступити до викладення основного матеріалу слід здійснити категоріальне розмежування двох близьких, але різних за змістом понять: «релігійна освіта» та «духовна освіта». На сьогодні, вітчизняна та зарубіжна наукова школа визнає, що поняття «релігійна» і «духовна» освіта не є тотожними. Найчастіше, під «релігійною освітою» розуміють – набуття людиною знань про основи віровчення відповідно до її віросповідання поряд або у курсі загальноосвітньої програми, визначеної державою. Натомість, під «богословською освітою» – систему навчання спеціалістів в області богослов'я, метою якої виступає професійна підготовка служителів релігійних організацій (Мельниченко, 2011, с. 93). Також дослідники звертають увагу, що релігійна освіта може здійснюватися як через систему формальної (шкільної, вузівської), так і неформальної освіти, шляхом виховання і навчання учнів у певній релігійній традиції поза межами школи. У запропонованій статті термін «релігійна освіта» буде вживатися саме у цьому контексті та охоплюватиме процес набуття знань про основи віровчення представниками національних меншин Півдня України.

Проблеми державно-конфесійних відносин у сучасній Україні завжди приділяли широку увагу, як пересічних громадян, так і представників громадських і релігійних організацій, академічної спільноти влади. І у цьому немає нічого дивного, адже ці відносини високий рівень суспільної актуалізації, особливо у історичні періоди коли відбуваються складні трансформаційними процесами, які неминуче позначаються на стосунках релігійних груп одна з одною, з суспільством та державою. Одним із актуальних проблем сьогодення є налагодження системи релігійної освіти в Україні.

Проголосивши курс на побудову світської держави, що знайшло своє відображення у відповідних статтях Конституції України, влада тим не менш зберігає зобов'язання створити належні умови для гармонійного розвитку усіх конфесій що проживають на території нашої держави, у тому числі шляхом забезпечення можливості опанування знань про основи віровчення відповідно до її віросповідання. Як показує аналіз міжнародних норм та зарубіжного законодавства, такий підхід не буде суперечити принципу світської держави, а навпаки буде сприйнятий, як належна поведінка влади на шляху наповнення реальним змістом духовних прав і свобод людини. Так, в Рекомендаціях ПАРЄ 1202 від 1993 року вказується на обов'язок світської держави забезпечувати вивчення релігійних і етичних систем як шкільної дисципліни, домагатися окремого і ретельного опису релігій у шкільних підручниках (зокрема з історії) та усному викладанню з метою досягти кращого і повнішого розуміння різних релігій. У законодавстві багатьох світських держав закріплюється право особи на отримання відповідного релігійного виховання, що включає в себе комплекс знань про основи віровчення. Так, ст. 24 Конституція Бельгії закріплює за всіма учнями, які підлягають обов'язковій шкільній освіті, право на вибір вивчення одного з шести поширених релігійних вчень або неконфесійної моралі.

Звісно, що вибір моделей релігійної освіти та форми реалізації цього права в підсумку залишаються за державою. При цьому, історичний досвід свідчить, що етнічно-релігійні меншини можуть зазнавати утисків та обмежень, якщо держава не буде дотримуватися балансу інтересів та принципу рівності у ставленні до всіх релігій. З цієї позиції варто проаналізувати проаналізувати внутрішню політику царського уряду у питанні релігійної освіти на південно-українських землях, які традиційно вирізнялися поліетнічним та полірелігійним характером.

Дослідженню проблеми державної політики у сфері релігійної освіти та її нормативно-правового забезпечення присвячено небагато праць. Як правило питання здобуття релігійної освіти у XVIII – XIX ст. є предметом розгляду у працях історичного та релігієзнавчого характеру, а територіальні межі вказаних досліджень переважно охоплюють центральні та західні регіони Правобережної України де проживали найбільш чисельні етнічні меншини (поляки, євреї) та зосереджувалася діяльність найбільш чисельних конфесій (православної, католиків). Серед досліджень вітчизняних вчених варто відзначити роботи О. Вознюк, Ю. Поліщук, І. Захарченко та інших. Щодо проблематики освітніх питань національних меншин на Півдні України, та загалом правового регулювання цього питання, то наразі маємо лише поодинокі приклади правничих досліджень, зокрема працю О. Канєнберг-Сандул та Я. Шевчук-Бела. Водночас варто зазначити, що у більшості з цих публікацій релігійна освіта не є предметом спеціального дослідження, а розглядається у контексті загальних освітніх питань.

У даній статті ставиться мета відтворити та проаналізувати зміст, основні етапи державної політики та її нормативне забезпечення у сфері регулювання відносин, що виникали у сфері релігійної освіти на землях південної України у XVIII – початку XIX ст.

Результатом колонізаторських зусиль урядів Російської імперії стала поява на території Півдня України особливої поліетнічної структури населення, що складалася з представників 15 етнічних груп і мала тенденцію до збільшення своєї строкатості. Зокрема, після включення Криму до складу Російської імперії, етнічний склад регіону стає ще більш різноманітним за рахунок – греків, вірмен, караїмів, татар, ногайців та решти інших етносів. Цілком логічно, що цей процес позначився і на конфесійній структурі південноукраїнського регіону, надавши йому багатоманітності не характерної для інших земель російської держави. Як справедливо зазначає Н. Діанова: «На відміну від інших регіонів Російської імперії в південноукраїнських містах воно носило багатоконфесійний характер і чисельність його постійно зростала разом із загальною кількістю жителів» (Діанова, 2010, с. 164). Тут були широко представлені такі конфесійні групи, як: православні, католики, мусульмани, протестанти, іудеї. Також слід враховувати, що вони не завжди відрізнялися одноманітністю і часто поділялися на окремі відгалуження (гілки). У більшості з представників цих релігійних груп у XVIII ст. сформувалися власні моделі релігійної освіти, які дозволяли передавати наступним поколінням знання про основи власного віровчення.

У представників християнських конфесій – православних (вірмени (вірмено-грегоріанці, серби, болгар), католиків (поляки, німці) та протестантів вивчення основ християнської віри (Закону Божого), а також системи морально-релігійних норм відбувалося безпосередньо у церквах, або при спеціальних школах, які утворювалися при церквах і де навчання здійснював священослужитель. Особливо значну роль релігійна освіта відігравала у протестантських громадах, що може обумовлюватися специфікою протестантської етики, її спрямованістю на розвиток людини формування цілого комплексу стійких морально-етичних принципів. Так, оцінюючи значення освіти загалом, та релігійно зокрема, в житті менонітських громад (найбільш поширеної течії протестантизму на Півдні України), українська дослідниця О. Берестень відзначає «Традиційно, шкільна освіта займала одне з провідних місць в ієрархічній структурі суспільного життя менонітських громад, оскільки виступала як важливий елемент соціалізації, провідний носій базових етноконфесійних цінностей та соціальних норм спільноти, своєрідний суспільний міжпоколінний комунікатор, ефективний інструмент сталого впливу громади на свідомість та поведінку підростаючого покоління» (Берестень, 2009, с. 146).

Детально не зупиняючись на характеристиці особливості моделі менонітської освіти, відзначимо, що у порівнянні з іншими вона мала ряд важливих рис – загальнообов'язковість навчання, підпорядкування школи менонітській громаді на чолі з духовними старійшинами, освітній процес здійснювався рідною мовою. Програма шкільного курсу носила яскраво виражений релігійний акцент – головна увага в школі приділялася вивченню біблійної історії, катехізису, молитв, церковних гімнів та текстів з Біблії.

В середовищі мусульманських народів, які населяли Південь України, зберігалася двохрівнева система релігійної освіти, що сформувалася у попередні періоди. Першим рівнем виступали традиційні мектебе – школи при мечетях, в яких здобували загальну освіту діти

обох статей від 6 до 15 років. Вони виконували функцію початкових навчальних закладів конфесійного спрямування, де вивчали основи ісламської релігії, арабської та рідної мови, загальноетичних правил поведінки. Мектебе найчастіше утримувалися на кошти мусульманської громади. Другий рівень становили вищі духовні училища «медреси» де відбувалося поглиблене викладання арабською мовою мусульманського богослов'я, законодавства та права, з метою підготовки майбутніх священнослужителів та вчителів (Ганкевич, 1997, с. 130).

Єврейське населення також мало власну оригінальну систему здобуття релігійної освіти, що спиралася на такі заклади, як: громадські талмуд-тори, приватні хедери та єшивах. Талмуд-тори, являли собою релігійні навчальні заклади для хлопчиків із малозабезпечених сімей на вивченні основ івріту, Тори Талмуду. Хедери являли собою приватні домашній заклад освіти: навчальним класом слугувала кімната у будинку меламеда (вчителя, якому платили батьки), де діти перебували весь день навчаючись, а також, виконуючи тут різну хатню роботу. Єшиви являлись єврейських вищим релігійний навчальний заклад, де здійснювалася підготовка майбутніх равнів (Аграновская, 2009).

Таким чином, майже всі конфесійні групи, до моменту заселення території Півдня України, мали сформовану власну систему релігійної освіти, яка спиралася на автономні, підпорядковані лише громаді, первині навчальні заклади, де основний наголос робився на вивченні базових традицій, правил поведінки та релігійних книг. Діяльність цих освітніх закладів нерозривно була пов'язана з національною релігійною організацією, а вчителями, у більшості випадків, виступали священнослужителі.

Наявність у етнічних меншин власної системи релігійної освіти не випадкова, адже більшість тогочасних держав не мали уніфікованої, сталої системи державної початкової та вищої освіти, що змушувало суспільство та церковні організації брати на себе ініціативу у створенні навчальних закладів. В середині XVIII ст. Російська імперія лише приступила до формування власної системи освіти і прийнятий у 1786 році "Статут народних училищ у Російській імперії запроваджував у губернських містах головні народні училища (чотирикласні з 5-річним курсом навчання), а в повітових – малі народні училища (двокласні з 2-річним курсом навчання). У 1804 році завдяки проведеній реформі галузевого управління було створено чотири основні типи навчальних закладів для різних адміністративно-територіальних рівнів: парафіяльні (село, волость) й повітові училища (повіт), гімназії (губернія), університети (округ) (Милько, 2019, с. 440). Водночас, активізація держави у напрямку розширення сфери освітніх послуг не могла повноцінно задовольнити запити національних меншин і повноцінно забезпечити надання релігійної освіти.

По-перше, кількість навчальних закладів залишалася незначною, а отже вони не могли задовольнити всіх бажаючих здобувачів освіти. Так, станом на 1801 р. в українських губерніях діяло 8 головних і 17 малих народних училищ, причому вони зосереджувалися переважно у центральних та східних регіонах (Ніжині, Новгород-Сіверському, Полтаві, Прилуках, Глухові, Охтирці, Сумах). У південних регіонах можна відзначити появу народних училищ лише Катеринославі та Сімферополі у 1793 році. Суттєво не змінилася ситуація і після проведення освітньої реформи 1804 року. Південноукраїнські землі були включені до складу Харківського навчального округу, а кількість повітових училищ та гімназій в межах округу зросло до понад 80. Водночас, близько 30 повітів продовжували залишатися без освітніх закладів і переважну частину становили саме південноукраїнські землі (Грачева, 2021, с. 160).

По-друге, основний акцент у цих закладах робився на викладання християнського (православного) віровчення. Так, відповідно до § 2-6 Статуту Народних училищ Російської імперії, учнями передбачалося вивчення: «основ Християнського закону», та «Пространого Християнського Катехізесу», що являвся офіційним катехізесом Російської православної церкви. (ПСЗРИ, № 16421). Слід відзначити, що реформатори XVIII ст. усвідомлювали, що викладання саме християнського віровчення у шкільних закладах може стати перепорою на шляху їх поширення у середовищі іновірців. Це породжувало чисельні дискусії, в яких одні урядовці стверджували, що це відповідає інтересам російської держави, інші наполягали на необхідності залишити національним меншинам можливість традиційного морально-релігійного виховання (Рождественский, 1910, с. 170-173).

Слід віддати належне тогочасній царській владі, яка не пішла шляхом тотального насадження християнської релігійної освіти в середовищі національних меншин, що загалом відповідало курсу на віротерпимість задекларованого російськими імператорами, натомість надавши представникам інших релігійних конфесій можливість зберегти та розвинути мережу традиційної релігійної освіти.

Найбільш сприятливі умови розбудови традиційної релігійної освіти склалися в першу чергу у представників національних меншин, які сповідували християнські віровчення (православ'я, католицизм, пресвітеріанство).

Так, болгари, серби, вірмени та інші народності, що сповідували православну віру безперешкодно отримували дозволи на будівництво власних шкіл, з можливістю викладання у них основних положень православного віровчення. Так, жалувана грамота Єлизавети Петрівни надана командирі новосербського корпусу І. Хорвату, дозволяла останньому за власний кошт будувати церкви та школи при них. Водночас, відправлення богослужіння та викладання в школах повинно було відбуватися з дотримання канонів Російської православної церкви та залученням місцевих священників з церковним причтом.

Німецькі колоністи, переважна частина яких відносилося до протестантських громад, також змогли реалізувати на українських землях власну модель релігійної освіти. Хоча в офіційних документах тодішньої російської влади, зокрема у Маніфесті Катерини II 1763 року не йшла мова про надання права колоністам на розбудову власних шкіл, більшість дослідників справедливо звертає увагу, що протестантська модель освіти носила релігійний характер, а отже була нерозривно пов'язана з священнослужителями та церковною громадою, право на утримання яких було підтверджено у більшості тогочасних актів маніфестів та актів, які закріплювали релігійні права і свободи колоністів. Цілком слушно з цього приводу відзначив І. Задерейчук: «Дозвіл на свободу віросповідання і будівництво церков визнавав за колоністами право на відкриття своїх навчальних закладів, адже вони були невід'ємною частиною релігійного життя. Навчання дітей у школах мало на меті підготувати їх до обряду конфірмації, навчити читати і розуміти Святе Письмо.» (Задерейчук, 2010, с. 44).

Вочевидь, це розуміли і самі колоністи, а також особи, які займалися їхнім розселенням, оскільки в оголошеннях другої половини XVIII ст. про можливість переселення на вільні землі Південної України неодноразово зазначалося, що колоністам буде надано можливість здобути традиційну освіту. Так, один з агентів російського уряду який займався вербуванням переселенців у виданому рекламному проспекті гарантував колоністам право на проведення богослужінь за звичаями, дозволяв мати власних вчителів і священників, а також обіцяв докласти зусиль до викладання різних наук молодим людям (Woltner, 1937, с. 19).

На початковому етапі труднощі пов'язані з переселенням та облаштуванням на новому місці затримали розбудову освітніх закладів, водночас навіть у цих складних умовах відбувалося передача знань про основи протестантського віровчення підростаючому поколінню. Так, описуючи роботу перших менонітських шкіл Херсонської губернії, сучасник тих подій звертає увагу що основою проведення занять було читання Біблії та Катехізису (Goertz, 1951, с. 91). В подальшому релігійна складова освітнього процесу у протестантських школах частково послабилася за рахунок розширення переліку світських дисциплін, однак продовжувала залишатися обов'язковим компонентом. Зокрема, відповідно до затверджених у 1841 році керівництвом колоній Півдня України «Правил відвідування сільських шкіл та дитячого навчання» передбачалося обов'язкове, щотижневе (кожної неділі) читання Катехізису або урок Закону Божого. Хоча викладання в школах переважно здійснювалося світською, а не духовною особою, контроль за програмою та характером викладання постійно був присутнім зі сторони пресвітеріанських пасторів, які намагалися «зберегти колоністську школу як осередок етнічної й релігійної самобутності переселенців.» (Васильчук, 2008, с. 133). Разом з тим, у містах де етнічно-релігійна структура населення була більш строкатою ніж у поселеннях закритого типу (колоніях), школи організовані німецькими протестантами давали можливість учням, які належали до інших конфесій, здобувати освіту і при цьому уникнути нав'язування іновірних релігійних поглядів та переконань. Так, у одеському училищі святого Павла заснованому представниками німецької громади, в години, присвячені вивченню катехізису, кожен учень займався відповідно до свого віросповідання (Плесская-Зебольд, 1999, с. 238-240).

У другій половині XVIII ст. політика царського уряду поступово відходила від жорсткого антиєврейського курсу, що мало позитивні наслідки і для системи релігійного виховання. Важливість цього питання демонструє той факт, що саме питанню освіти була приділена перша глава прийнятого у 1804 році «Положення для євреїв». Дане положення стало своєрідним компромісом між тією частиною політичної еліти, яка відстоювала необхідність повноцінної інтеграції єврейської спільноти у російське суспільство з його подальшою асиміляцією (християнізацією), та іншою, що вважала за необхідне проводити помірковану політику, яка передбачала врахування духовних потреб іудеїв. Відповідно до п. 1 «Положення» передбачалося надання право єврейським дітям поступати у навчальні заклади, у тому числі до приходських, повітових училища та гімназій. При цьому окремим пунктом визначалося, що «Ніхто з дітей єврейських, перебуваючи в Училищі, під час його виховання, не повинен ні під яким видом відхилений від своєї релігії, не примушуватися навчатися тому, що їй суперечить або навіть не згодне з нею» (ПЗСРІ, № 21547). Подібне формулювання не було випадковим, адже згідно програми тогочасної початкової школи, затвердженої Міністерством народної освіти, починаючи з першого класу в училищах та гімназіях не менш ніж 1,5 години на тиждень вивчали спеціальний предмет «Закон Божий», в основу якого було покладено коротку Священну Історію та Короткий Катехізис за книгою, виданою Священним Синодом. На наш погляд, за такої програми складно було реально втілити у життя припис про заборону насадження інших релігійних вчень, оскільки предмет «закон Божий» носив обов'язковий характер, а його викладання здійснювалося з позицій християнського віровчення. Звісно, що подібна загроза могла викликати серйозне невдоволення зі сторони єврейської спільноти, особливо його ортодоксальної частини. Тож, у 6 пункті Положення визначалося право євреїв не віддавати дітей у загальноосвітні заклади, а влаштовувати власні «особливі школи» (ПЗСРІ, № 21547). В подальшому, такий підхід повністю виправдав себе. В школах, які влаштовувала російська держава навіть тоді коли вони повинні були спеціалізуватися на освіті єврейського населення, (зокрема казенні єврейські школи та училища), постійно спостерігалося нестача дітей. Для прикладу, коли в Одесі у 20-х рр. XIX ст. було відкрито казенну єврейську школу, бажаючих вступити до неї нараховувалося всього лише 63 особи (Ципперштейн, 1995, с. 54). Натомість, розбудова традиційних хедерів та Талмуд-тор де основна увага приділялася вивченню традиційних іудейських текстів відбувалася достатньо швидкими темпами. Так, статистичні дані по Херсонському повіту свідчать, що на середину XIX ст. у єврейських колоніях існувало 105 хедерів, які охоплювали 935 учнів і забезпечували «навчання єврейському письму та релігії». Загалом же по Херсонській губернії кількість традиційних єврейських шкіл в другій половині XIX ст. становила близько півтисячі (Матеріали, 1875, с. 2).

Для представники мусульманських релігійних громад в середині XVIII ст. склалися не дуже сприятливі умови для розвитку власної сітсеми релігійної освіти, що було пов'язано з жорсткою асиміляційною політикою, яку проводив щодо них уряд Єлизавети Петрівни. Елементами цієї політик стали вимоги зречення своєї віри, заборона будівництва мечетей, а одже і традиційних шкіл при них, надання значних пільг для осіб, що відмовилися від мусульманства. Проте, прихід до влади Катерини II та завоювання Криму суттєво змінили напрям російської освітньої політики. Основна частина мусульманського населення Південної України проживало в Криму де на момент приходу російської влади вже сформувалася розгалужена система навчальних закладів, які забезпечували надання населенню релігійної освіти. Хоча згідно «Камерального опису Криму» у 1784 році на території Кримського півострову діяло доволі невелика кількість закладів релігійної освіти – 26 мектебів та 23 медресе основна частина з яких зосереджувалася у Бахчисараї та околицях. Водночас, в науковій літературі можна зустріти і інші статистичні данні, які кардинально відрізняються від вищенаведених – дослідники говорять про 37, понад 50 і навіть близько 1500 національних мусульманських навчальних закладів. (Зайцев, 2009, с. 61). Навряд чи можна вважати останню цифру науковообґрунтованою, але очевидно, що мусульманська система релігійної освіти на південноукраїнських землях була значно розгалуженішою. В маніфесті Катерини II кримським татарами гарантувалися збереження усіх традиційних прав і вольностей, в першу чергу право на сповідування власної релігії, відправлення обрядів та збереження мечетей (ПЗСРІ, № 15708). Подібне рішення створювало сприятливі можливості для подальшого розвитку мектебів,

оскільки мусульманська система релігійної освіти була тісно пов'язана з існуванням та функціонуванням релігійних установ. опосередковано цей факт підтверджується і змістом іншого указу імператриці від 4.09.1785 року в якому вказувалося, що при відкритих мечетях слід будувати «татарські школи за прикладом казанских» (ПСЗРИ, № 16255). Як наслідок, протягом першої половини XIX ст. кількість мектебів починає зростати не лише у Криму, але й на інших південноукраїнських землях де компактно проживали представники мусульманської меншини. М. Дмитрієвський, який перебував у Криму наприкінці XVIII ст. констатував, що «у всіх кримських містах, включаючи Севастополь, а також у окремих селищах є училища в яких дітей татар навчають читанню та письму, а також слухають тлумачення Корану» (Дмитриєвський, 2005, с. 143). Цей процес був частково пригальмований коли у 1835 році за пропозицією міністра юстиції було встановлено обмеження на утворення нових громад та будівництво мечетей – дозвіл надавався тільки за наявності більше 200 прихожан (ПСЗРИ, № 8663). Водночас, навіть при уповільнених темпах розвитку система традиційних закладів освіти досягла позначки у півтори сотень, і частково скоротившись внаслідок Кримської війни, подовжувала нараховувати 130 мектебів у 60-х рр. XIX ст. Також слід відзначити урядовий курс на збереження широкої автономії мектебів, що виявлялося у вільному відкритті мектебів без отримання спеціальних дозволів, і відсутністю державного контролю за ними (Ганкевич, 1997, с. 132).

Таким чином, підсумовуючи мусимо відзначити, що в середині XVIII – на початку XIX ст. політика російського абсолютизму у питанні релігійної освіти національних меншин Півдня України загалом носила виважений та поміркований характер. Були створені умови для розбудови національних форм релігійної освіти, що існували у кожній народності з давніх часів. Водночас, констатуємо, що виваженість російського керівництва у питанні збереження релігійної освіти, частково може бути пояснено відсутністю ефективної альтернативи у вигляді розгалуженої мережі державних шкіл та прагненням створити комфортні умови для залучення великої кількості переселенців-колоністів або нових підданих імперії.

Література

- Goerz H. Die Molotschaner Ansiedlung: Entstehung, Entwicklung und Untergang. Steinbach, 1951. S. 91.
- Woltner, M. Das wolgadeutsche Bildungswesen und die russische Schulpolitik. Leipzig, 1937. T. 1, S. 19.
- Аграновская М. О традиционном еврейском образовании. *Еврейская газета* (Берлин). № 5. 2009 URL: https://www.maranat.de/agr_06_iwr_04.html (дата звернення 20.03.2023)
- Берестень О. Розвиток системи початкової та середньої освіти у менонітських колоніях Катеринославського повіту наприкінці XIX – на початку XX ст. *Історія і культура Придніпров'я (збірка наукових праць)*. Київ. 2009. 500 с.
- Васильчук В. Розвиток освіти в німецьких поселеннях Катеринославщини, Херсонщини та Таврії (кін. XVIII поч. XX ст.). *Наукові зошити факультету Львівського університету*. 2008. № 1. С. 131-137.
- Ганкевич В. Ю. Очерк истории крымскотатарского этноконфессионального мектебе (XIX-начало XX вв.). *Культура народов Причерноморья*. 1997. № 2. С. 130-136.
- Грачева Е.Ю. Гимназии и уездные училища Харьковского учебного округа в контексте министерской политики в начале XIX века *Международный научно-исследовательский журнал*. №2-3 (104). 2021. С. 159-163.
- Діанова, Н. М. Формування етно-конфесійної структури населення міст Південної України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.). Одеса : Астропринт, 2010. 176 с.
- Дмитриєвський М. Картина Крыма или краткое описание татар и других народов в Таврии живущих...// *Крымские татары : хрестоматия по этнической истории и традиционной культуре / авт.-сост. : М. А. Араджиони, А. Г. Герцен*. Симферополь: Доля, 2005. С. 140-150.
- Задерейчук І.П. Правове регулювання розвитку освіти в німців півдня України наприкінці XVIII – на початку XX ст. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2010. № 2. С. 42-52.
- Зайцев И.В. Крымская историографическая традиция XV-XIX вв.: пути развития: рукописи, тексты и источники. 2009. 304 с. URL: <https://www.academia.edu/4906191> (дата звернення 20.03.2023)
- Мельниченко, Н.О. Співвідношення принципу світськості освіти та права на отримання релігійної освіти у конституційному законодавстві країн – членів Європейського Союзу. // *Актуальні проблеми політики : зб. наук. пр. / редкол. : С. В. Ківалов (голов. ред.)*, Одеса : Фенікс, 2011. Вип. 43. С. 92 – 98.
- Материалы по делу народного образования в Херсонском уезде. Обзор деятельности Земства Херсонского уезда в деле народного образования в период времени 1865 – 1874 гг. Херсон: Изд. Херсонского уездного земства, 1875. 240 с.

- Милько В. Формування міської мережі загальноосвітніх шкіл // *Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII –початок XX ст.)*. К.: Інститут історії України, 2019. С. 438–469.
- Полное собрание законов Российской империи (Далі ПСЗРИ). Собрание второе. Том 10 (1835). № 8663 URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006052> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 7. 1723 – 1727. № 21547 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 28. 1804-1805. № 21547 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023);
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 22 (1784 – 1788). № 16255 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- ПСЗРИ. Собрание первое. Том 22. С 1781 по 1788. № 16421 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> (дата звернення 20.03.2023)
- Рождественский С. Материалы для истории учебных реформ в России в XVIII – XX в. Спб., 1910. Типография товарищества «Общественная польза», 413 с.
- Ципперштейн С. Евреи Одессы: История культуры 1794 – 1881. Иерусалим., 1995.

References

- Goerz H. (1951) Die Molotschaner Ansiedlung: Entstellung, Entwicklung und Untergang. Steinbach, [in German]
- Woltner, M. (1937.) Das wolgadeutsche Bildungswesen und die russische Schulpolitik. Leipzig. T. 1 [in German]
- Ahranovskaia M. (2009) O tradytsyonnom evreiskom obrazovanny [On traditional Jewish education]. *Evreiskaia hazeta*. № 5. URL:https://www.maranat.de/agr_06_iwr_04.html [in Russian]
- Beresten O. (2009) Rozvytok systemy pochatkovoї ta serednoi osvity u menonitskykh koloniiakh Katerynoslavskoho povitu naprykintsi XIX – na pochatku XX st. [Development of the system of primary and secondary education in the Mennonite colonies of the Katerynoslav County at the end of the 19th – the beginning of the 20th century.] *Istoriia i kultura Prydniprovia (zbirka naukovykh prats)*. Kyiv. [in Ukrainian]
- Vasylchuk V. (2008) Rozvytok osvity v nimetskykh poseleenniakh Katerynoslavshchyny, Khersonshchyny ta Tavrii (kin. XVIII poch. XX st.) [Development of education in the German settlements of Katerynoslav region, Kherson region and Tavria (end of the 18th century, beginning of the 20th century).]. *Naukovi zoshyty fakultetu Lvivskoho universytetu*. № 1. Pp. 131–137 [in Ukrainian]
- Gankevich V. (1997) Yu. Oчерк истории крымскотатарского этноконфессионального мектебе (XIX-nachalo XX vv.) [Essay on the history of the Crimean Tatar ethno-confessional mektebe (XIX-early XX centuries).]. *Kultura narodov Prichernomorya*. № 2. Pp. 130-136 [in Russian]
- Gracheva E.Yu. (2021) Gimnazii i uezdnyie uchilisha Harkovskogo uchebnogo okruga v kontekste ministerskoy politiki v nachale XIX veka [Gymnasiums and district schools of the Kharkiv educational district in the context of ministerial policy at the beginning of the 19th century] *Mezhdunarodnyiy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal*. № 2-3 (104). Pp. 159-163 [in Russian]
- Dianova N. M. (2010) Formuvannia etno-konfesiinoї struktury naseleennia mist Pivdennoi Ukrainy (kinets XVIII – persha polovyna XIX st.) [The formation of the ethno-confessional structure of the population of the cities of Southern Ukraine (the end of the 18th – the first half of the 19th century).]. Odesa : Astroprynt. [in Ukrainian]
- Dmitrievskiy M. (2005) Kartina Kryima ili kratkoe opisanie tatar i drugih narodov v Tavrii zhivuschih. [A picture of the Crimea or a brief description of the Tatars and other peoples living in Tavria] // *Kryimskie tatary : hrestomatiya po etnicheskoy istorii i traditsionnoy kulture / avt.-sost. : M. A. Aradzhioni, A. G. Gertsen*. Simferopol: Dolya, Pp. 140-150 [in Russian]
- Zadereichuk I.P. (2010) Pravove rehulivannia rozvytku osvity v nimtsiv pivdnia Ukrainy naprykintsi XVIII – na pochatku XX st. [Legal regulation of the development of education among the Germans of southern Ukraine at the end of the 18th and the beginning of the 20th centuries] *Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav*. № 2. Pp. 42-52 [in Ukrainian]
- Zaytsev I.V. (2009.) Kryimskaya istoriograficheskaya traditsiya XV-XIX vv.: puti razvitiya: rukopisi, tekstyi i istochniki [Crimean historiographical tradition of the 15th-19th centuries: ways of development: manuscripts, texts and sources]. URL: <https://www.academia.edu/4906191> [in Russian]
- Melnychenko, N.O. (2011) Spivvidnoshennia pryntsyphu svitskosti osvity ta prava na otrymannia relihiinoї osvity u konstytutsiinomu zakonodavstvi krain – chleniv Yevropeiskoho Soiuzu. [Correlation of the principle of secular education and the right to receive religious education in the constitutional legislation of the member states of the European Union.] // *Aktualni problemy polityky : zb. nauk. pr. / redkol. : S. V. Kivalov (holov. red.)*, Odesa : Feniks/ Vyp. 43. Pp. 92 – 98 [in Ukrainian]

Materialyi po delu narodnogo obrazovaniya v Hersonskom uezde. (1875)/ Obzor deyatelnosti Zemstva Hersonskogo uezda v dele narodnogo obrazovaniya v period vremeni 1865 – 1874 gg. Herson: Izd. Hersonskogo uezdnogo zemstva. [in Russian]

Mylko V. (2019) Formuvannia miskoi merezhi zahalnoosvitnikh shkil [Formation of the city network of secondary schools] // Vid muriv do bulvariv: tvorennia modernoho mista v Ukraini (kinets XVIII – pochatok XX st.). K.: Instytut istorii Ukrainy, Pp. 438–469 [in Ukrainian]

Polnoe sobranie zakonov Rossiyskoy imperii (PSZRI) [Complete collection of laws of the Russian Empire] (1833). Sobranie vtoroe. Tom 10 (1835). SPb., № 8663 <http://resource.history.org.ua/item/0005999> [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom VII. 1723 – 1727. SPb., 1830. № 21547 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 28. 1804–1805. SPb., 1830. № 21547 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 22 (1784 – 1788). SPb., 1830. № 16255 [in Russian]

PSZRI. Sobranie pervoe (1830). Tom 22. S 1781 po 1788. SPb., 1830. № 16421 [in Russian]

Rozhdestvenskiy S. (1910) Materialyi dlya istorii uchebnykh reform v Rossii v XVIII – XX v. [Materials for the history of educational reforms in Russia in the 18th – 20th centuries.] Spb. Tipografiya tovarischetsva «Obschestvennaya polza» [in Russian]

Tsippershteyn S. (1995) Evrei Odessyi: Istoriya kulturyi 1794 – 1881 [Jews of Odessa]. Ierusalim: [in Russian]

Анотація

Войцехівська Д. Ю. Державна політика у сфері релігійної освіти представників національних меншин Півдня України у XVIII – на початку XIX ст. – Стаття.

У запропонованій статті досліджуються проблемні питання здійснення державної політики у сфері релігійної освіти представників національних меншин Півдня України у XVIII – на початку XIX ст. Однією з важливих складових у праві на віросповідання є можливість набуття та передачі знань про основи свого віровчення, релігійні та культурні традиції тощо. Встановлено, що у представників основних етнічних груп, що проживали на південноукраїнських землях або прибули сюди внаслідок колонізації сформувалися власні традиційні моделі релігійної освіти. Найбільш поширеними на південноукраїнських землях стали мусульманська, іудейська, та менонітська модель релігійної освіти, які характеризувалися тісним взаємозв'язком між школою та церквою. У другій половині XVIII – на початку XIX ст. державна політика у питанні релігійної освіти носила виважений, навіть лояльний характер, що мало наслідком активну розбудову мережі національних освітніх установ, які забезпечували збереження та передачу новим поколінням релігійних знань і цінностей. Серед основних причин лояльного ставлення царської адміністрації до освітніх закладів неправосланих конфесій, головними слід вважати: відсутність розгалуженої мережі державних освітніх закладів та прагнення створити сприятливі умови для посилення колонізаційного руху на Півдні країни. Водночас, російська держава здійснювала контроль за діяльністю національних установ, недопускала поширення знань про віровчення, які вважались забороненими.

Ключові слова: релігійна віротерпимість, релігійні права, національні меншини, міжконфесійні відносини, релігійна освіта.

Summary

Voitsekhivska D. Yu. State policy concern of religious education of national minorities in the South of Ukraine in the XVIII – early XIX centuries. – Article.

The article looks into the problematic issues of religious education of national minorities in the South of Ukraine in the XVIII – early XIX centuries. One of the important components of the right to religion is the possibility of acquiring and transmitting knowledge about the foundations of one's creed, religious and cultural traditions, etc. It is found that the representatives of the main ethnic groups who lived in southern Ukrainian lands or arrived here as a result of colonization developed their own traditional models of religious education. The most widespread in the southern Ukrainian lands were muslim, jewish and mennonite model of religious education, which were characterized by a close relationship between school and church. In the second half of the XVIII – at the beginning of the XIX century, state policy in the matter of religious education had a balanced, loyal character, which resulted in the active development of a network of national educational institutions that ensured the preservation and transmission of religious knowledge and values to new generations. Among the main reasons for the loyal attitude of the tsarist administration to educational institutions of non-Orthodox denominations, the main ones should be considered: the absence of an extensive network of state educational institutions and the desire to create favorable conditions for strengthening the colonization movement in the South of the country. At the same time, the Russian state exercised control over the activities of national institutions, prevented the spread of knowledge about beliefs that were considered prohibited.

Key words: religious tolerance, religious rights, national minorities, interfaith conversion, interfaith relations, religious education.